

B O E K E N

I N H O U D

De toekomst van de christen-democratie
 Het bijzondere kapitalisme van India
 Milieu-optimisme
 Technocratische utopieën en ideologische spookbeelden

Om de toekomst van de confessionele politiek

Frans Becker bespreekt:

Kees van Kersbergen, *Social Capitalism. A study of Christian democracy and the welfare state*, London/New York: Routledge, 1995.

Van sociaal-democraten bestaat het hardnekkige beeld dat zij zich voortdurend met overgave storten op het documenteren van hun verleden. Hun belangstelling voor de geschiedenis is, zo luidt de gangbare verklaring, de keerzijde van het gebrek aan toekomstvisie. Veel opvallender echter is de stroom aan publicaties over confessionele politiek in Nederland van de afgelopen jaren: ego-documenten van hoofdrolspelers als Zijlstra, Veldkamp en Beel; historische studies over de KVP, Beel en De Gaay Fortman; analyses van confessionele politiek en partijen (de totstandkoming en de geschiedenis van het CDA, de machtsstrijd tussen PvdA en CDA, christelijke politiek en democratie); en meer actuele geschriften over het 'tjperk Lubbers' ('Afscheid van Ruud Lubbers', 'De stranding', 'De geheimen van het Torentje'). Volledigheid pretendeert deze korte opsomming niet.

Er is daarom weinig aanleiding voor de klacht van de voorzitter van het Historisch Comité Christen-Democratie, A. Postma, dat over de christen-democratie (te) weinig wetenschappelijke studies voorhanden zijn en op dit terrein een grote tegenstelling tot met name de sociaal-

democratie bestaat.¹ De van oudsher bestaande achterstand wordt in hoog tempo ingelopen. Waarschijnlijk speelt daarbij een rol, dat de nieuw gevormde christen-democratische partij behoefte had en heeft aan een historisch en politiek zelfbewustzijn. Maar evenzeer zal het grote succes en de sterke machtspositie van het CDA onder Lubbers in de jaren '80 aanleiding zijn geweest voor de belangstelling. Verraadt de (historische) analyse van de confessionele politiek verlegenheid met de toekomst? Ik geloof het niet. En hoe staat het eigenlijk met de toekomstverwachtingen voor het CDA na de electorale catastrofe van 1994?

Deze vraag wordt expliciet aan de orde gesteld door de politicoloog Kees van Kersbergen, wiens *Social Capitalism* een bijzondere positie in de wetenschappelijke literatuur over confessionele politiek inneemt.

Sociaal-democratie en verzorgingsstaat

Van Kersbergen startte zijn onderzoek naar de christen-democratie in een tijd dat een dergelijk project bij zijn collega's vooral argwaan en onbegrip opriep. Hij promoveerde op het eindresultaat, dat in 1995 in een handeseditie verscheen. In 1996 ontving Van Kersbergen voor zijn proefschrift de prestigieuze Stein Rokkan prijs. *Social Capitalism* is een prachtig boek, geschreven in de beste traditie van de vergelijkende politicologie. Het combineert een politiek-historische beschrijving van de christen-democratie in Duitsland, Italië en Nederland met een

B O E K E N

politiek-filosofische reconstructie van het katholiek-sociale denken en met een politiek-theoretische analyse van het christen-democratische verzorgingsstaat-model. De gebruikelijke kwantitatieve analyse is vervlochten met een kwalitatieve vergelijking van nationale stelsels. Van Kersbergen heeft zich daarbij niet laten leiden door het gebruikelijke uitgangspunt: "Nederland is een bijzonder geval, en dat is 't', maar door een objectiverende aanpak die overeenkomsten en verschillen met andere landen naar voren haalt.

Vertrekpunt van Van Kersbergen's onderzoek zijn de vooronderstellingen en vooroordelen in de vergelijkende analyse van verzorgingsstaten van de afgelopen decennia. Veel van de politologische literatuur over de ontwikkeling van de verzorgingsstaat in Europa, zo stelt Van Kersbergen, is doortrokken van een sociaal-democratisch vooroordeel. De gangbare redenering is dat het niveau van de verzorgingsstaat, gemeten naar de omvang van de uitgaven voor sociale zekerheid in brede zin, bepaald wordt door de krachtsverhouding tussen kapitaal en arbeid. Hoe sterker de factor arbeid, hoe meer politieke invloed voor de sociaal-democratie, hoe beter ontwikkeld de verzorgingsstaat: "The more the mass of the population is organised as wage-earners within the social democratic movement, the higher the quality (universalism, solidarity, redistribution) of the welfare arrangements tends to be and, as a result, the higher the extent of equality. A developed

welfare state, therefore, is evidence for a decisive shift in the balance of power in favour of the working class and social democracy." (p. 14)

Dit sociaal-democratische *bias* in de benadering van de verzorgingsstaat is in toenemende mate onder druk komen te staan van empirische en theoretische bezwaren. Van bijzonder belang is daarbij het werk geweest van Gøsta Esping-Andersen, die in verschillende opzichten de weg voor Van Kersbergen's analyse gebaad heeft. Esping-Andersen heeft tegenover de analyse van de overheidsuitgaven ('hoe groter de uitgaven, hoe beter de verzorgingsstaat') het belang van de institutionele vormgeving van de verzorgingsstaat benadrukt en daarbij de onderlinge verhouding van staat, markt en gezin in het centrum van de aandacht geplaatst. Esping-Andersen heeft er, samen met andere auteurs, bovendien voor gezorgd dat langzaam maar zeker afscheid is genomen van het overheersende sociaal-democratische model.

Maar, zo stelt Van Kersbergen, dat is nog niet genoeg. Ook bij de critici van het model is de sociaal-democratische verzorgingsstaat nog steeds toonaangevend en maatgevend voor de beoordeling van andere modellen. De vooronderstelling dat de machtspositie van de factor arbeid zich uiteindelijk vertaalt in sociaal-democratische invloed en in een uitgebreide verzorgingsstaat blijft hardnekkig aanwezig en biedt onvoldoende ruimte om de rol van andere politieke actoren tot zijn recht te laten komen. Vooral de plaats en invloed van

de christen-democratie zal daarbij nader moeten worden geanalyseerd.

Het christen-democratisch model

Aan deze opdracht heeft Van Kersbergen de rest van zijn boek gewijd. Christen-democratie is overigens het tamelijk hybride begrip voor de verzameling nogal verschillende politieke partijen die onder deze verzamelnaam in Europa zijn opgetreden. Het gedachtengoed van de christen-democratie wordt gevoed door een kritiek op de modernisering. De gemeenschappelijke kern van de christen-democratische politiek is, aldus Van Kersbergen, de integratie van sociale groepen (arbeiders, werkgevers, middenstanders, boeren) in één politieke beweging en het overbruggen van de tegenstellingen daartussen: 'the politics of mediation has been a perennial characteristic of post-war Christian democratic politics. And it is the religiously inspired politics of mediation that has governed the social and economic practice of Christian democracy. Social and economic policies, in turn, have functioned as the lubricant of a politics of accomodation by which - under favorable economic conditions - several social interests could be mediated in what was essentially a political pay-off for Christian democracy.' (p. 29)

De verschillen tussen de nationale christen-democratische partijen zijn echter steeds zeer aanzienlijk geweest. Deze verschillen hangen samen met de maatschappelijke omgeving waarin de partijen zich hebben gevormd, met het partijensys-

B O E K E N

teem en de partijpolitieke verhoudingen, met hun relatie tot de kerk, en bovenal met de mate waarin zij er daadwerkelijk in geslaagd zijn een breed scala aan sociale groepen (waaronder de arbeidersklasse) aan zich te binden. De meer gedetailleerde, historische en vergelijkende analyse die Van Kersbergen heeft gemaakt van de Duitse, Italiaanse en Nederlandse christen-democratie brengt overeenkomsten en verschillen in beeld.

De variatie in rol en positie van de christen-democratie komt tot uitdrukking in de verschillen die Van Kersbergen signaleert tussen de verzorgingsregimes in de drie landen. Maar de overeenkomsten zijn meer dan voldoende om van een specifiek christen-democratisch model van de verzorgingsstaat te spreken, zoals zich dat in Duitsland, Italië en Nederland heeft ontwikkeld. Het is een model dat sterk afwijkt van het sociaal-democratische door het afwijzen van universalisme en gelijkheid. "The Dutch welfare state", aldus Van Kersbergen, "became a prototypical, transfer-oriented, passive welfare state. Further cross-national comparisons indicate that this transfer-orientation is a general (despite variations) and distinctive characteristic of Christian democratic welfare state regimes. Not only were these regimes highly oriented towards replacing incomes rather than protecting or creating jobs (...), but they also strongly privileged the traditional family structure through their tax-benefit policies. These differences were found to have a considerable impact on labour market par-

ticipation, especially on the opportunities for women to enter the labour market." (p.175) Aan het christen-democratisch model lag voorts het ideaal ten grondslag van 'privately governed, but publicly financed welfare arrangements'.² De overheid kreeg bij de uitvoering van de sociale zekerheid slechts een beperkte rol toegekend, sporend met het subsidiariteitsbeginsel. Daarnaast werd het model gekenmerkt door een systeem van aan het inkomen gerelateerde sociale zekerheid, waardoor de inkomensverschillen gereproduceerd werden in de verzorgingsarrangementen.

Sociaal kapitalisme

Het christen-democratische model van de verzorgingsstaat vindt zijn politiek-ideologische wortels in het sociaal-katholieke denken dat zich aan het eind van de negentiende en in de loop van de twintigste eeuw naast en soms tegenover de kerkelijke sociale leer ontwikkeld heeft. Het resultaat van dit denken wordt door Van Kersbergen omschreven met het begrip 'sociaal kapitalisme', een begrip dat zich duidelijk onderscheidt van de liberale en sociaal-democratische concepties van sociaal burgerschap. Christen-democraten leggen meer nadruk op plichten dan rechten; op het gezin en de sociale groep dan op het individu; op de maatschappij dan op de staat; op verdelende dan op sociale rechtvaardigheid. Centrale clusters van begrippen in het 'sociaal kapitalisme' zijn: markt-staat-gezin; charitas-verdelende rechtvaardigheid-subsidiariteit; en

klasse-geloof-verzoening. (p.180)

Constituerend element van het christen-democratische gedachtegoed is de relatieve autonomie van sociale organisaties in een pluralistische maatschappij, bijeengehouden door een op verzoening en harmonie gerichte moraal, met behulp van een 'zorgende' staat. (p.182)

Van Kersbergen wijst erop dat politieke concurrentie tussen partijen heeft geleid tot verschillende uitkomsten. In het Nederlandse geval is de 'social policy race' tussen sociaal-democraten en christen-democraten - J.Th.J. van den Berg sprak ooit van het 'rivaliserend bondgenootschap' tussen beide - van groot belang geweest voor de vormgeving van de verzorgingsstaat. De compromisvorming tussen de twee rivalen heeft geleid tot een merkwaardige mengvorm van universalisme, particularisme en differentiatie van uitkeringen. Nog onlangs, tijdens een begin 1998 in Nijmegen georganiseerde terugblik op de *faits et gestes* van het kabinet Den Uyl (1973-1977) liet Van Kersbergen zien dat de Nederlandse sociaal-democratie onder Den Uyl, gedwongen door de politieke machtsverhoudingen, in het voetspoor van de christen-democratie is getreden door te kiezen voor een passieve, op inkomensoverdrachten ingestelde verzorgingsstaat. Daarmee onderscheidde de Partij van de Arbeid zich nadrukkelijk van haar Scandinavische zusterpartijen, die arbeidsparticipatie en een activerend arbeidsmarktbeleid een centrale rol toekenden.³

B O E K E N

Van passieve naar activerende verzorgingsstaat

Van Kersbergen heeft een boek geschreven dat op hoofdlijnen overtuigt. Hij heeft aannemelijk gemaakt dat inderdaad een christen-democratisch model van de verzorgingsstaat is te onderscheiden, met een specifiek type verzorgingsregime. Van Kersbergens kwantitatieve, vergelijkende analyse en zijn historische benadering van de nationale verschillen en overeenkomsten tussen de Duitse, de Italiaanse en de Nederlandse christen-democratische weg naar de macht ondersteunen zijn argumentatie. In meer algemeen zin kent hij de christen-democratie een plaats en rol toe bij de vormgeving van de verzorgingsstaat die haar toekomt. Daarmee heeft Van Kersbergen een belangrijke en interessante bijdrage geleverd aan het debat over de ontwikkeling van de verzorgingsstaat in Europa.

Natuurlijk zijn er ook kanttekeningen bij zijn analyse te plaatsen. Zo mis ik in zijn beschouwing van het Nederland van vlak na de oorlog de dominante aanwezigheid van liberale opvattingen over de te kiezen economische politiek - waardoor de werkgelegenheidspolitieke doelstellingen (wel degelijk aanwezig!) onvermijdelijk een afgeleide werden van de liberaal getinte industrialisatiepolitiek. Zo betwijfel ik dat de Rooms-Rode coalitie met name gesmeed kon worden omdat de PvdA diepgaand door het geloof was beïnvloed, zoals Van Kersbergen met een beroep op Jan Rogier stelt. (p. 72) Zo blijven de me-

ningsverschillen tussen sociaal-democratische vakbeweging en partij op het gebied van de sociale en economische politiek onderbelicht. De wijze waarop Van Kersbergen de relatie tussen de kerkelijke leerstellingen en het katholieke sociale denken daarbuitenom behandelt, laat nog wel wat te wensen over. Voor de Nederlandse verhoudingen is het uiteindelijk toch onbevredigend dat het protestants-christelijk denken - als niet relevant genoeg - terzijde wordt geschoven. Van Kersbergen signaleert het adaptatievermogen van de christendemocratie aan nieuwe omstandigheden; hij laat echter weinig zien van de meer recente aanpassingen in het christen-democratisch denken over de verzorgingsstaat. In Van Kersbergens analyse ligt de nadruk toch vooral op de formatieve jaren van direct na de Tweede Wereldoorlog. Maar, zoals gezegd, het zijn slechts kanttekeningen bij een in hoofdzaak overtuigend boek.

Van Kersbergen is bepaald geen apologet van de christendemocratie. Hij betoont zich zeer kritisch over enkele kenmerken van het christendemocratisch model. Daarmee vormen zijn opvattingen tegelijk een uitdaging voor sociaal-democraten. Als de Nederlandse verzorgingsstaat inderdaad in de naoorlogse geschiedenis is uitgegeroeid tot een 'paternalistisch-corporatistische uitkerings- en subsidiefabriek' kan men zich met Van Kersbergen afvragen "waarom sociaal-democraten zich zo graag afficheren met dit lijdelijke en ondoorzichtige stelsel. Is deze versie van de verzorgingsstaat

werkelijk een sociaal-democratische verworvenheid? Is dat de uitvinding waarvan de sociaal-democratie het patent zou moeten opeisen? Het lijkt er veeleer op, dat de PvdA zich inmiddels in een positie gemanoeuvreerd ziet, waarin ze een stelsel tracht te verdedigen dat ze op bepaalde belangrijke onderdelen in deze vorm helemaal niet gewent heeft."⁴

Social capitalism laat zien dat de Nederlandse sociaal-democratie alle reden heeft om afstand te nemen tot sommige aspecten van de verzorgingsstaat en bevat impliciet een pleidooi voor krachtige institutionele hervormingen. Het wekt dan ook geen verbazing dat Van Kersbergen onlangs, samen met Anton Hemerijck, met enige tevredenheid terugblikte op de innovatie van de Nederlandse verzorgingsstaat van de afgelopen vijftien jaar. Al ligt er aan dit proces geen plan of blauwdruk ten grondslag en al is van een Nederlands 'model' geen sprake, toch is het gelukt het accent in het verzorgingsregime te verleggen van de overdrachtsuitgaven naar een activerende arbeidsmarkt politiek. Het 'geval Nederland' bewijst 'that politics still matters, that institutions, the particular incentives and constraints of policies, do matter, but that they can be adjusted, and that positive-sum solutions to the predicament of the welfare state are possible.'⁵

Double trouble

Het minst bevredigende deel van Van Kersbergens analyse heeft hij tot het slot bewaard: de politieke vooruitzichten van de christen-

B O E K E N

democratie voor de nabije toekomst. In het slothoofdstuk van *Social capitalism*, maar ook elders⁶, schetst hij een somber perspectief voor christen-democratische politiek. De positie van de christen-democraten wordt door twee ontwikkelingen bedreigd. Enerzijds is het politieke belang van religie afgenomen: daardoor wordt het electorale potentieel van de christen-democratie op termijn ondermijnd. Anderzijds heeft het christen-democratische project van het 'sociaal kapitalisme' zijn beste tijd gehad. De teloorgang van het christen-democratisch model van de verzorgingsstaat is voor Van Kersbergen van doorslaggevend belang voor zijn sombere toekomstvoorspellingen. Het succes van christen-democratische politiek berustte op de 'politics of mediation', op de bemiddeling tussen en integratie van verschillende sociale groepen, over de scheidslijnen van klasse heen. Dit systeem werd mogelijk gemaakt doordat er voldoende middelen waren om een gunstige politieke uitruil tussen de verschillende sociale belangen tot stand te brengen. "And it is the exhaustion of resources that now tends to hinder the politics of mediation through social policy, because it is increasingly difficult to satisfy opposing interests in terms of a political pay-off if the political process increasingly resembles a zero-sum game." (p. 242) Aldus verkeert de christen-democratie in 'double trouble'.

Daarnaast wijst Van Kersbergen op nog diepere wortels voor de lastige situatie waarin de

christen-democratie verzeild is geraakt: op maatschappelijke processen die de traditionele politiek in het algemeen en die van de christen democraten in het bijzonder ondermijnen. Het gaat dan in de eerste plaats om processen van differentiatie en individualisering die het ontstaan van groepen met duidelijk omschreven identiteiten bemoeilijken; en in de tweede plaats om de verzwakte positie van traditionele politieke partijen, die hun ledental zien dalen, hun functies zien uitgehold en in een representatiecrisis zijn gekomen, omdat zij niet meer weten wie zij (moeten) vertegenwoordigen. De klassieke positie van partijen als intermediair tussen maatschappij en staat is daarmee in het geding.

Electoraal herstel van het CDA?

Van Kersbergens analyse kan ik, zij het niet zonder reserve, wel volgen. Toch deel ik zijn conclusies niet. Om te beginnen - en ik beperk me gemakshalve tot de Nederlandse situatie - is er de vraag hoe sterk de ontkerkelijking doorwerkt op de electorale kansen van de christen-democratie. Vanzelfsprekend neemt de 'natuurlijke' achterban van het CDA daardoor af. Toch bepaalt dit gegeven slechts in beperkte mate de verkiezingsuitslag. Veel hangt immers af van de vraag hoe trouw de achterban aan zijn partij is, en in hoeverre het CDA erin slaagt andere groepen aan te spreken. De verschuivingen van 1994 zijn in ieder geval met het ontzuilingsscenario niet goed te verklaren. Jean Tilly concludeerde dat de machtsverschuivingen

van 1994 vooralsnog niet structureel zijn: 'Winnende partijen kunnen, gezien de partijconcurrentie, een groot aantal stemmen weer verliezen. Verliezende partijen kunnen stemmen terug winnen. Hierbij staan twee wegen open: ze kunnen zich concentreren op het vergroten van hun electoraal potentieel of op het beter mobiliseren van hun bestaande potentieel.'⁷ Dat geldt ook voor het CDA.

In de tweede plaats is het de vraag of een partij of stroming volledig kan worden geïdentificeerd met één bepaald politiek project, zoals de christen-democratie met het sociaal kapitalisme. De grote politieke partijen hebben een dermate uitgebreid programma-tisch bereik, dat het niet eenvoudig is hun bestaansrecht exclusief aan een dergelijk project te koppelen. Eerder lijkt de politieke geschiedenis zich omgekeerd te voltrekken. De grote politieke stromingen zijn vanaf hun ontstaan met politieke en maatschappelijke vraagstukken geconfronteerd die hen tot keuzen dwingen en daardoor mede hun identiteit bepalen: de emancipatie en politieke en sociale rechten; de crisis van economie en democratie; de opbouw van de verzorgingsstaat; de ontzuiling en de crisis en legitimatie van het gezag; de renovatie van de verzorgingsstaat en nieuwe - 'postmateriële' - kwesties. Het hangt voor een belangrijk deel van het innovatievermogen van politieke partijen zelf af, in welke mate zij in staat zijn zich de nieuwe vraagstukken eigen te maken en voor hun opvattingen electorale steun te verwerven. De teloorgang van

B O E K E N

het christen-democratische verzorgingsstaatmodel hoeft niet zonder meer de val van de christen-democratie te betekenen. Als de Nederlandse verzorgingsstaat zich kan aanpassen, waarom zou de christen-democratie dat niet kunnen?

In het licht van de huidige economische en sociale ontwikkelingen is het goed voorstelbaar dat voor een gematigde 'anti-moderne' partij voldoende electorale steun aanwezig is en voldoende machtspolitieke kansen zijn. Veel hangt af van de concurrentie van andere partijen, van het leiderschap en het program. In 1994 was het met deze drie slecht gesteld; de concurrentie was moordend, het leiderschap zwak, het program veel te 'liberaal'. Maar dat betekent geenszins dat het CDA zich niet kan herstellen.

Dat de traditionele positie van

politieke partijen van verschillende kanten is ondermijnd, is een juiste constatering. In 1993 maakte Van Kersbergen voor de post-verzuilingspartij D66 nog een uitzondering;⁸ dat zou hij nu vast niet meer doen. Een nadere verkenning van wat er aan de hand is en vooral in welke richting het partijensysteem zich zal gaan bewegen, gaat het kader van deze bespreking te buiten. In ieder geval, zo dunkt me, hangt ook hier veel af van het aanpassings- en innovatievermogen van politieke partijen zelf.

FRANS BECKER
adjunct-directeur van de WBS

Noten

1. 'Woord vooraf', in H.J. van de Streek e.a. (red.), *Christelijke politiek en democratie*, 's-Gravenhage 1995.
2. Kees van Kersbergen, *Contemporary Christian Democracy and the Demise of the*

Politics of Mediation, paper prepared for the conference on 'The politics and political economy of contemporary capitalism', Berlin, May 1995, p. 12.

3. Vgl. ook Kees van Kersbergen, "Socialisme, sociaal-democratie en het Den Uyl-socialisme. De Nederlandse sociaal-democratie en het denken over de verzorgingsstaat", in: Jet Bussemaker e.a., *Verzorgingsstaat tussen individualisme en solidariteit*, Wiardi Beckman Stichting, Amsterdam 1994.

4. Aldaar, p. 37.

5. Anton Hemerijck/Kees van Kersbergen, "A Miraculous Model? Explaining the New Politics of the Welfare State in the Netherlands", in: *Acta Politica*, vol. 32, autumn 1997, pp. 277-278.

6. Kees van Kersbergen/Hans-Martien ten Napel, "Macht, impact en perspectief van de Nederlandse christen-democratie", in: Kees van Kersbergen e.a. (red.), *Geloven in macht; de christen-democratie in Nederland*, Amsterdam 1993.

7. Jean Tilly, "Partijvoorkeur, partijconcurrentie en stemgedrag", in: J.J.M. van Holsteyn en B. Niemöller (red.), *De Nederlandse kiezer 1994*, Leiden 1995, p. 246. Zie ook in dezelfde bundel: Rudy Andeweg, 'Afscheid van de verzuiling'.

8. Van Kersbergen/Ten Napel, p. 251.

Het bijzondere kapitalisme van India

Jan Pronk bespreekt:

Jan Breman, *Footloose Labour, Working in India's Informal Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996

Jan Breman is een van Nederlands meest vooraanstaande onderzoekers van processen van sociaal-economische ontwikkeling. Gedurende ruim dertig jaar heeft hij de economische diversificatie van een bepaalde regio in West India onderzocht (het Zuiden van de Staat Gujarat,

rond de stad Surat, gelegen ongeveer halverwege Bombay en Ahmadabad). Het begon met langdurig veldwerk in enkele dorpen, waarheen hij later regelmatig terugkeerde. Het werd gevolgd door talrijke bezoeken aan de regio en een intensieve samenwerking met Indiase wetenschappers. Het resultaat is een indrukwekkende reeks studies waarin de fascinerende veranderingen in dit deel van India zijn beschreven en geanalyseerd. *Footloose Labour* is de jongste publicatie in deze reeks.

De economische veranderingen in Gujarat resulteerden in

industrialisatie en verstedelijking. Breman beschrijft hoe de agrarische werkgelegenheid in betekenis afnam en migratie een steeds belangrijker bron van bestaan werd. In tal van landen leidde dit tot een omvangrijke ongeorganiseerde, wettelijk niet geregelde informele sector in de uitdijende steden, in de vorm van een groot aantal één-persoons- en micro-bedrijfjes van kleine 'zelfstandigen'. De opkomst van de informele sector is door veel ontwikkelingseconomen toegejuicht, omdat men deze zag als de enige mogelijkheid voor de betrokkenen om zich werk en